

**Josef Jedlička: Melancholický neklid aneb Jan Maria Plojhar,
z knihy České typy aneb Poptávka po našem hrdinovi (1992);
autor se ve studii věnuje charakterizaci zeyerovského hrdiny**

Kdyby si někdo dočista neznalý věci chtěl udělat představu o Praze podle toho, jaký obraz o ní podává česká literatura z přelomu století, musel by v něm vzniknout dojem, že tu jde přinejmenším o dvě docela odlišná města...

Jedno je idylicky sousedský, ale rušný a dělný svět malých lidí. Drobní řemeslníci, subalterní úředníčkové, měšťané a měšťánci kdesi uprostřed mezi chudobou a zámožností berou svůj osudový podíl na štěstí a tradice života na místě sotva větším než dlaň. Hemží se tu děti, kráčejí tudy podivínské figurky a služky večer u kašny se zajíkáním přetřásají události, které se staly za čtyřmi rohy. I sem doléhá »břeskný hlahol národního života«, který dosud slaví obrozenské úspěchy. Lidé se odsud občas vydávají ve svátečním do ulic, aby shlédli rozkvět svého města, a trnou pak souhlasným úžasem nad vymoženostmi nové doby. Tečou tu ovšem škopíčky slz pro lásku zhrzenou, pro bídu s nouzí i z hořkého všelidského světobolu; ale je tu i veselo, protože pohromy tajou v zarytém a houževnatém optimismu lidu, před jehož vtipem, ironií a humorem leckdy šibeničním couvá i tragédie.

Druhá Praha je tichá a melancholická. Jako drahocenný vrak pluje v temnotách nad šumícími jezy. Uzavřené kočáry s lokaji na kozlíku tlumeně hrčí setmělými ulicemi a jako přízraky mizí v dunivých průjezdech za těžkými vraty paláců. Do spánku dětí v pruhovaném kanafasu zaznívá občas úryvek

komorní hudby a německé vyvolávání vozků. Zázračné obrazy dosud roní krvavé slzy, chrámy matně světélkují zašlým zlatem barokních oltářů a mezi hustými závěsy oratoří se občas mihne ženský stín pod závojem. Za hradbami třaskají za svítání z divokých lesíků výstřely důstojnických soubojů. Nad hemžením ulic se vypínají sešlé budovy, kde sídlí nepochopitelní úředníci, k nimž se bloudí nekonečnými chodbami. Kdesi v podzemí za devaterým zámekm trouchnivější mrtvá těla zapomenutých králů a symbolické klenoty jejich dávné moci a slávy. Antičtí bozi a héroové z šedivé opuky a pís-kovce se zimomřivě choulí pod soumrácným nebem Severu, bezejmenní potomci svých zářivých mramorově bělostných předchůdců a předobrazů...

Je-li to prvé město Praha Nerudova a Herrmannova, obraz, který se ustaloval jako její pravá podoba až po naše dny, město doktora Kazisvěta, pana Broučka a otce Kondelíka, je ta druhá Praha utajené a skryté město tragické, domov Jana Marii Plojgara. Obě její podoby jsou pravé a autentické a patří už k zvláštnostem nejen Prahy samé, ale celé naší národní kultury, že obě tyto interpretace našeho životního prostoru mohou existovat - a také vskutku existují - jako dva póly duchovního napětí zároveň vedle sebe. Tak jako Lešetínský kovář, Jan Cimbura, Kondelík či Švejk je i Zeyerův Jan Maria Plojhar český typ reprezentativní.

Neteší se ovšem takové oblibě a všeobecné známosti jako ostatní figury. Jestliže v nich se ztělesňuje většina a společenský průměr, on je reprezentantem menšiny, a to ještě menšiny sociálně velmi exkluzivní. Jestliže okolnosti byly většinou příznivé rozvoji a rozšíření kondelíkovštiny, způsobovaly ovšem, že literární i společenský typ Jana Marii Plojgara

zůstal tím, čím je svou podstatou - typem intelektuálního outsidera.

Jeho okrajové postavení a jeho výjimečnost vyplývá však spíše z předznamenání občanského, z jeho stavovského určení a příznaků dobově módních než z jeho nejvlastnějšího ustrojení duchovního a mravního. To je typicky české a nadčasové alespoň potud, že je doba stále ještě dostihuje a čím dál víc aktualizuje.

Ovšemže je Zeyerův Jan Maria Plojhar romantický rozer-vanec - ale není jen to. Bezpochyby je produkt »fin de siècle«, ale ani tím není určen zcela a podstatně. Mohlo by se zdát, že je estétskou transpozicí stendhalovského hrdiny do poměrů nesourodých, dokonce pro takový typ až extrémně nepříznivých, ale jeho literární i občanské příbuzenstvo je právě tak rozvětvené a právě tak legitimní jako rodové vztahy a literární filiace postav lidových.

Není to zdaleka jen Máchu, u něhož je předznamenán plojharovský typus. Plojharovských melancholiků na rozhraní dvou kultur najdeme hned celou řadu u Arbese, cosi z plojharovské zádumčivosti je v pozdním Tomanovi, z jeho rodu jsou hrdinové Richarda Weinerja i Karla Schulze, od Plojgara přímo jsou patrně odvozeny některé postavy Jaroslava Durycha, a chceme-li sledovat tento charakter až do přítomnosti, jeho životnost a reálnost dosvědčují nejen vrcholné poémy Vladimíra Holana, ale i jeho lyrickoepické skladby ze sklonku třicátých let. Jan Maria Plojhar však souvisí daleko více svými kořeny s minulostí dosti vzdálenou; jakoby oklikou, která se vyhýbá charakterologické obrozenské normě, navazoval na český světoobčanský typ barokní, jak jej spíše než literární figura ztělesňuje lidský osud těch nesčetných Stamiců, Kože-

luhů, Myslivečků, Brandlů, jezuitských misionářů a nakonec i oněch prostých řemeslníků, kteří se vydávali vandrem světa kraj...

Jan Maria Plojhar je především český měšťan. Tedy nikoli měšťák či maloměšťák, poměštělý venkovan, ale člověk odjakživa s městskou kulturou spjatý. Víme o něm, že jeho otec byl bohatý pražský advokát, ale po matce sahá jeho původ patrně k zchudlé české šlechtě. Z toho plynou hned dva významné důsledky: účast Čecha na městské kultuře minulého století znamená vždycky postavení mezní, dvojkanné, ne-li hned trojkanné. Člověk je tu postaven mezi dvě jazykové oblasti, z nichž ta vyšší a vytříbenější je cizího původu, zatímco ta domácí a srdci blízká se teprve nesměle zajímá a koktá. Ale tato autentická kultura je zároveň upadlou a zmrzačenou podobou zaniklých životních forem vyjemnělých a vytříbených na evropskou úroveň. Zatímco venkovan a jeho pokorný obrozenský vůdce a učitel o nich nemá povědomí anebo pro tuto chvíli o nich nechce vědět, městský vzdělanec o nich ví a jejich úpadek pociťuje tím bolestněji. Druhým důsledkem je plojharovský prožitek české krajiny, českého génia loci. Je odjakživa výsadou městského člověka, aby vnímal krajinu, která je pro venkovana pracovním místem a terénem všedního života, jako přírodu; aby vynalézal i určoval její estetickou hodnotu. Jan Maria Plojhar je odtud, jakožto člověk tvořivý, prototypem českého umělce, který českou krajinu nejen esteticky interpretuje, ale který jí vtiskuje obecně platnou rážbu.

Zatímco venkovan anebo maloměšťák nebyl vlastně nikdy přímo konfrontován s velkou kulturou evropskou a světovou, zatímco vlastenecký buditel si tuto starost prostě programově

nepřipouštěl, český aristokratický vzdělanec - a tím Jan Maria Plojhar ve skutečnosti je - stojí před touto konfrontací opět na způsob podivně dvojaký a lidsky povážlivý. Čteme u Zeyera o tom, jak se Jan Maria seznámil při karnevalu se svými římskými přáteli. Jeden z nich vypravuje o své vzdálené příbuzné, která pocházela z Prahy, milovala to město, a do smrti se - jak přítel praví - považovala tedy jaksi za Uherku. Příznačný není fakt sám, ale Plojharova reakce, jak ji popisuje Zeyer: »Praha není v Uhrách,« podotkl Čech s úsměvem rezignovaného, takovým zeměpisným zmatkům dávno uvyklého člověka... Tedy nikoli s despektem, s rozhořčením anebo s výsměchem, jak by se zachoval Angličan nebo Francouz. S rezignací, která se ovšem netýká pouze zeměpisných znalostí, ale onoho zvláštního postavení, které zaujímá český intelektuál ve světě. Jan Maria Plojhar, člověk vzdělaný a kultivovaný až do přejemnělosti, jemuž sotva může konkurovat kdokoli z jeho evropských přátel, nevystupuje jako reprezentant kultury známé a uznávané, ale jako záhadný a trochu nepochopitelný dědic kulturní tradice, kterou zná jen on sám a která v ostatním světě dávno upadla v zapomnutí. Oslabuje své cizinectví tím, že se definuje jako Slovan, ale to je jen praktická pomůcka, která ostatně vede k mnoha nedorozuměním a která ani pro něho samého nemá žádný význam.

Jeho odcizení je mezi svými a rodnými právě tak hluboké jako mezi skutečnými cizinci. Zeyerův román je mnohem více tragédií tvořivého člověka v malém a malicherném prostředí, dramatem muže, který přišel mezi své, »a oni ho nepoznali«, než příběhem o melancholickém putování neukojitelného intelektuála. Je to také jedna z nejtvrdějších kritik české ná-

rodní povahy a českých kulturních poměrů. Kde jinde ještě lze čísti taková slova, diktovaná nikoli okamžitým afektem, ale hořkou a znovu pohrdanou láskou? Jedna z postav románu říká: »Jsem rád, že stojím nad hrobem. Od útlého mládí svého nemiloval jsem ničeho než toto naše království. A nyní jaké zklamání! Hrozím se prostě české povahy, která se nejvíce charakterizuje tím - že povahou není. Jaký to člověk, který se takřka s ideou narodí, že proto přišel na svět, aby byl podruhem jiného! Jaký to člověk, který to klidně uznává, že není svým pánem, a který takřka za odpuštění prosí, že se vůbec narodil! Nahlíží, že je v cestě, a neví, jak by jen ustupoval, aby nikoho svou impertinentní přítomností neurazil. Ach, zdá se mi někdy, že nejsme ničím jiným než hlízou v ranách, které ubohá tato země po staletí utrpěla.«

Věru, že to je povzdech, který zní naší domácí dějinné paměti povědomě, možná i proto, že je druhou krajností bodrých kondelíkovských a švejkovských mýtů... Ale není to tato hořkost a deprese, čím je Jan Maria Plojhar českou postavou reprezentativní. Typický je naopak svou zvláštní aktivitou, neklidem permanentní volby, - a modelem českého moderního intelektuála se stává způsobem té volby.

Český vzdělanec plojharovského ražení přestal být už dávno společenskou výjimkou. Evropský obzor se od jeho časů otevřel každému. Ani jeho v jádru básnické puzení ukojit svou touhu po dálkách a dobrodružstvích jako námořní důstojník nám dnes nepřipadá jako příliš velká kuriozita. Nestojíme před onou výjimečnou alternativou, před níž byl staven vlastně každý náš vzdělanec minulého století - rozhodnout se pro kulturu velkou, známou a propracovanou, cizí. Zbývá nám však plojharovská volba sama. Silněji pak

než Plojhar pocítujeme úkol, který z té volby plyne.

Plojhar volí tu obtížnější ze dvou možností, tu méně přitažlivou, tu méně nadějnou. Volí ji ovšem i proto, že je Čech rodem, že mu sice renesanční básně znějí vznešeně, ale pohádky staré chůvy sladce. Volí ji však hlavně proto, že je Čech bytostí a povahou. Neboť česká kultura byla vždycky spíše odříkavou řeholí než samozřejmostí; spíše než radostí je povinností a úkolem. Nelze přece pro zlobu času a pro nevděk současníků zapomenout na dědictví předků. A nelze - jako se o to neúnavně pokouší Plojhar - než pokoušet se znovu dát českému provincialismu evropský rozměr, a tak vrátit obecné kultuře zmoženo a dotvořeno to, co od ní naše kultura kdysi přijala. V Plojharovi je koncentrována česká věrnost odkazu i česká touha po samozřejmé světovosti. Byla-li to tentokrát i potom touha melancholická, nebyla to vina Plojharova ani vina naše.